

УДК177.72:342 .724:314.745.22"1914/1918"(477.52)

СЕКЦИЯ 9. Исторические науки.

ПОД- СЕКЦИЯ 4. История Украины.

Рожкова Л.І.

доцент, кандидат історичних наук

кафедра державно-правових дисциплін та українознавства

Сумський національний аграрний університет

Кузьменко Н.М.

ст. викладач кафедра державно-правових
дисциплін та українознавства

Сумський національний аграрний університет

**ПОЛЬСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОПОМОГИ БІЖЕНЦЯМ В РОКИ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.
(НА МАТЕРІАЛАХ СУМЩИНИ)**

У статті досліджуються основні напрями та форми діяльності польських організацій допомоги біженцям у роки Першої світової війни, які діяли на теренах Сумщини.

Ключові слова: Перша світова війна, польські комітети, благодійна діяльність, біженці, Сумщина.

В статье исследуются основные направления и формы деятельности польских организаций помощи беженцам в годы Первой мировой войны, которые действовали на территории Сумщины.

Ключевые слова: Первая мировая война, польские комитеты, благотворительная деятельность, беженцы, Сумщина.

The article examines the main directions and forms of activities of Polish organizations helping refugees during the First world war, which operated on the territory of Sumy region.

Keywords: First world war, the Polish committees, charity, refugees, Sumy region.

Перша світова війна, що фактично відкрила відлік нового століття, стала часом небаченого соціального напруження та виснаження. Однією з найбільш вразливих категорій цивільного населення у роки війни були біженці та примусово виселені з окупованих територій і районів воєнних дій особи. Разом з тим, війна викликала зростання національної самосвідомості та солідарності народів, що населяли територію держав – учасниць воєнного протистояння.

Масове біженство перетворилось на гостру соціальну проблему, розв'язання якої потребувало спільних зусиль органів державної влади, місцевого управління, громадськості, церкви. В умовах "великого відступу", це явище, за спогадами міністра сільського господарства О. Кривошеїна, набуло небачених масштабів: "З усіх суворих випробувань війни рух біженців є найбільш несподіваним, самим важким і важковиліковним... Мудрі стратеги німців створили цей потік, щоб залякати противника... Хвороби, смуток і злидні рухаються разом з біженцями на Росію. Вони створюють паніку і знищують все, що залишилося від пориву перших днів війни... Дороги руйнуються, і незабаром вже неможливо буде підвезти їжу... Будучи членом ради міністрів, я стверджую, що наступна міграція населення приведе Росію в морок революції". [1, с.149].

На територію Сумщини, яка належала до 4 –х губерній і поділялася на повіти, біженці почали прибувати влітку 1915 р., після поразки російських військ на Південно-Західному фронті. Залізничні станції Конотоп, Хутір Михайлівський, Ворожба були важливими транзитними пунктами на шляху переміщення біженців у тиліві губернії.

Джерельну базу даної статті склали документи з фондів Державного архіву Сумської області. Документи місцевих органів управління, а саме - Ф.251 – "Лебединська земська управа", Ф. 1001 – "Земські начальники", -

дають уявлення про динаміку біженського руху, етнічний та соціальний склад переселенців, а також напрямки їх переміщення наприкінці війни. Нами були використані документи місцевих органів Міністерства внутрішніх справ Росії, оскільки на них було покладено функції нагляду за біженцями у місцях їх тимчасового перебування (Ф. 1066 – "Пристав 3–го стану Роменського повіту", Ф. 1045 – "Поліцейський наглядач Павлівського рафінадного заводу"). Документи цих фондів розкривають основні форми допомоги біженцям, яку надавали польські громадські організації як на теренах Сумщини, так і у масштабах країни. Матеріали друкованих видань, зокрема, газет "Южный край", "Известия Всероссийского Комитета для оказания помощи пострадавшим от военных действий", "Сумской вестник" доповнюють широку панораму благодійної діяльності та суспільних настроїв. У 1994 р. у Сумах було відновлено випуск газети "Сумской голось" (видання під такою назвою виходило 1905 – 1906 рр.). До 80-х роковин від початку Першої світової війни побачив світ тематичний номер газети (за редакцією І.Скворцова), який складався з публікацій "Сумского вестника" 1914 – 1917 рр.. В подальшому випуск газети був припинений і нині це раритетне видання є цінним джерелом для вивчення повсякденного життя Сумського повіту, зокрема, й біженців.

Однією з провідних тенденцій сучасної вітчизняної історіографії є посилення інтересу до соціальних аспектів, "адже війна - це не лише бойові дії, але й життя соціуму у режимі екстремального часу, глибокі соціальні, економічні, психологічні ментальні зрушення" [2, с. 20].

2013 р. побачила світ колективна праця українських істориків "Велика війна 1914-1918 рр. і Україна". Це – перше в українській історіографії узагальнююче видання, присвячене впливу війни на суспільні процеси. Серед багатьох аспектів соціально – економічного життя на українських територіях порушується й проблема біженства. У нарисі Т. Лазанської [3, с.481-511] розкрито особливості масового біженства, викликаного не лише

об'єктивними чинниками розгортання воєнних подій, а й політикою військової та цивільної влади стосовно своїх співвітчизників у прифронтових районах. Ґрунтовне дослідження процесу формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях здійснила Л. Жванко [4]. Особливу увагу дослідниця приділила діяльності польської та латиської громад Харкова.

Наближення столітньої річниці від початку Великої війни активізувало дослідницькі пошуки, зокрема, і в регіональному контексті. 2014 р. У Ніжинському державному університеті ім. М. Гоголя відбулася Міжнародна наукова конференція "Перша світова війна в долях народів Європи та світу", за підсумками якої було видано збірник наукових статей [5]. Окремі публікації присвячені означеній проблемі. Так, вплив польських біженців на повсякденне життя українських губерній розглянуто у статті Т. Лихачової [5, с. 29-35], проблему біженців у Ніжинському повіті 1914 – 1918 рр. – у розвідці В. Копича [5, с. 35-39]. Певну увагу питанню благодійної діяльності на Сумщині приділили місцеві краєзнавці М. Манько [6,7] та М. Сергієнко [8]. Наукові працівники Сумського обласного краєзнавчого музею І. Скворцов та Н.Євтушенко розглянули повсякденне життя Сумського повіту в роки війни, спираючись на матеріали місцевої газети "Сумський вісник" та приватних колекцій сумчан [9].

Автори статті ставлять за мету, спираючись на архівні документи та опубліковані праці, дослідити основні напрями та форми діяльності польських організацій допомоги біженцям на теренах Сумщини, що у роки Першої світової війни входила до складу Харківської, Полтавської, Чернігівської, Курської губерній та узагальнити досвід самоорганізації соціуму в умовах війни.

Як зазначає Т. Лихачова, до літа 1915 р. біженство було стихійним, і переселення поляків з прифронтових районів проходило без активного втручання влади [5, с.30]. Масове прибуття біженців на територію Сумщини

розпочалося влітку 1915 р. і тривало до кінця осені, коли більшість біженців була розселена в тилкових губерніях країни. Реєстрацію біженців на місцях здійснювали земські установи, а також відділення Всеросійського земського союзу (ВЗС). Губернські та повітові комітети ВЗС, окрім обліку біженців, влаштовували пункти харчування на маршрутах переміщення переселенців (один з таких пунктів був відкритий у Конотопі), опікувалися медичними закладами тощо [3, с.487]. Реєстраційні документи, які складали місцеві представники ВЗС, дають можливість оцінити динаміку біженського руху, проаналізувати кількість, етнічний, соціальний, віковий склад біженців. Так, за даними Харківського губернського комітету ВЗС, у Лебедині у квітні – травні 1916 р. було зареєстровано 69 сімей переселенців з Холмської, Сувалківської, Варшавської, Мінської, Ковенської, Волинської, Гродненської, Віленської та Люблінської губерній (разом близько 300 осіб) [10, арк.1-69]. За етнічною приналежністю вони були, переважно, поляками.

До справи надання допомоги біженцям долучилися етнічні благодійні організації. Місцеві громади поляків відзначалися значною активністю у цій діяльності.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. польські родини Лещінських, Сумовських, Миклашевських здійснили суттєвий вплив на економічний та культурний розвиток Сумщини. Зокрема, першим в Сумах лікарем – педіатром, завідувачем відкритої 1896 р. дитячої лікарні ім. Святої Зінаїди був Андрій Осташевський. З його ініціативи 1914 р. поблизу лікарні була збудована дитяча аптека. Інший авторитетний представник польської громади Сум інженер Едуард Кайдаїнський відкрив першу у місті електростанцію.

На початку ХХ ст. у Сумах діяла громадська організація "Польський будинок" (розташовувався на Покровській площі), працювала польська школа [11, с. 21]. З ініціативи місцевої релігійної громади на вулиці Троїцькій був зведений католицький храм в ім'я Благовіщення Пресвятої Діви Марії. В

період війни ці установи активно долучилися до діяльності загальнодержавних організацій допомоги біженцям. Зокрема, створений у серпні 1914 р. у Варшаві (згодом переведений до Петрограда) Центральний громадський комітет губерній Царства Польського (ЦГК) з метою налагодження практичної роботи відрядив до Сум, де проживало 1839 поляків (чи не найбільше серед повітових міст Харківської губернії) представника Я.Домбровського [4, с.42].

Різноманітною та найбільш ефективною, на думку дослідників, була діяльність Польського товариства допомоги жертвам війни (ПТДЖВ), створене 29 серпня 1914 р. у Петрограді. Відділення товариства працювали в Конотопі та Сумах, де було облаштовано притулки для польських біженців. Зазначені організації фінансувалися як за рахунок державних дотацій, так і шляхом внесення добровільних пожертвувань, влаштування благодійних концертів, вистав, лекцій. Тематика цих заходів, передбачала як правило, ознайомлення з творчістю російських письменників. У вересні 1915 р. у приміщенні громадського зібрання відбулася лекція "Наслідки порушення законів моралі" за романом Л. Толстого "Анна Кареніна" [12]. У театрі Корепанова проходили вистави за участю акторів аматорів з числа польської громади на користь Сумського відділення ПТДЖВ. Активну участь у добродійній діяльності брали жінки. Зокрема, осередок Союзу польських жінок у Сумах опікувався їдальнею для біженців, де пропонувалися обіди за цінами 1 крб. 50 коп., 1 крб. та 60 коп. [13].

Окрім забезпечення матеріальних потреб біженців, благодійні організації приділяли увагу навчанню та національному вихованню дітей, зокрема, вивченню рідної мови. За клопотанням з'їзду ПТДЖВ Міністерства внутрішніх справ та народної освіти у листопаді 1916 р. визнали за можливе організувати у притулках та приватних школах вивчення дітьми біженців польської мови, але за обов'язкової умови вивчення і російської мови дітьми, старшими за 9 років [14, арк.6]. Окрім відділень ЦГК та ПТДЖВ, на теренах

Сумщини діяли інші благодійні організації. Зокрема, Польський, львівський допоміжний комітет, який опікувався біженцями з Австро – Угорщини, сприяв розміщенню частини прибулих у чотирьох притулках у селищах Харківського повіту та Сумах [4, с. 45].

Після Лютневої революції 1917 р. та приходу до влади Української Центральної Ради почалося реформування місцевих осередків допомоги біженцям шляхом широкого залучення до керівних органів самих біженців. У серпні 1917 р. у Польському будинку відбулося зібрання біженців з метою обрання керівників осередку [15]. У грудні 1917 р., звертаючись до містян, "Сумской вестник" закликав влаштувати прощальне різдвяне свято для дітей біженців: "У приміщенні Польського будинку щоденно, з 2-ої до 5 –ої години, приймаються внески іграшками та грошима на проведення ялинки 26 грудня. В наступному році, коли ці діти будуть вдома, вони згадають сумську ялинку і подумки надішлють свою дитячу подяку благодійникам" [16, с.8]. Святкові заходи для дітей біженців та незаможних польських учнів у роки війни проводились у приміщенні римо-католицького костьолу.

Таким чином, в роки Першої світової війни біженці отримували допомогу не лише від державних органів, місцевого установ, але й від етнічних благодійних організацій, зокрема, польських.

Проблема біженства потребує подальшого поглибленого вивчення із залученням широкого кола джерел, оскільки досвід самоорганізації суспільства в умовах війни заслуговує на увагу і в наш час.

Література

1. Уткин А.И. Забытая трагедия. Россия в Первой мировой войне / А.И. Уткин // Смоленск: Русич, 2000. – 640.
2. Реєнт О.Р., Янишин Б. М. Велика війна 1914 – 1918 рр. в сучасній українській історіографії / О.Реєнт, Б.Янишин // Український історичний журнал. – 2014. - №3. – С.4 – 21.
3. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. – К.:Кліо, 2013. – 784с.
4. Жванко Л. М. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни / Л.М. Жванко // Укр. іст. журн. – 2014. - №3.- с.37-52.

5. Перша світова війна в долях народів Європи та світу (відп. ред. і упоряд. В.М. Глядилін). Зб. наук статей. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, Ніжин, 2014. – 241 с.
6. Манько М. Поляки в Сумах//ДСЕкспресс.- 2013.- 4 декабря (№49) – с.5
7. Манько М.О. Суми і сумчани у документах сучасників. Кн. Друга (1655 - 2008) / М.Манько // Суми:ВПІ «Мрія -1» ТОВ, 2008. – 436с.
8. Сергиенко М. Наш город в годы Первой мировой войны. // Режим доступа: <http://bulatovichclub.org/2014/05/18/1998/>
9. Скворцов И.Н., Евтушенко Н.И. Сумы и Сумской уезд в годы Первой мировой войны (1914 - 1917)/И.Скворцов,Н.Евтушенко//Краеведческий сборник:Статті та матеріали/за ред.В.С.Терентьева/Сумський обласний краєзнавчий музей. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 250с.
10. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО), Ф – 251, оп.1, спр.10.
11. Сергиенко М.В. Путешествие с дилетантом, или Мой Дом в интерьере Троицкой. / М.В.Сергиенко // – Сумы: ИД «Фолигрант», 2012. – 120 с.
12. Сумской вестник. – 1915. – 4 сентября
13. Сумской вестник. – 1917. – 8 декабря
14. ДАСО, Ф – 1066, оп.1, спр.149.
15. Сумской вестник. – 1917. – 10 августа
16. Сумской голосъ.- 1994.-№8-9.